

Komoróczy Géza
Az asszír nemzet

Kevés népnév van, amely olyan hosszú idő óta él folyamatosan, mint az asszíroké: az i. e. harmadik évezred utolsó harmada óta. A Merneptah és III. Ramszesz fáraók felirataiban az i. e. XIII/XII. században említett népek közül ma már csak *Jisraél* / Izráel eleven. A *hellénész* háromezer éve, Homérosz és Hésziodosz óta a görögök – törzsek és városállamok fölötti – ön-megnevezése. A szanszkritból ismert *árja* / óperzsa *arija*, ‘nemes’, ‘előkelő’ (ti. ember) szó országnévként csak Iránban jelent meg az i. sz. első évezredben, ebből származik Irán hagyományos perzsa neve: *Érán*, ‘az ariják / áriják / nemes férfiak (*erijanam*) (országja)’. Ha ezeknek a régi ország- és népneveknek a kontinuitását nézzük, az asszír biztosan egyike a legrégebbeknek. És ma is van közösség, amely asszírnak nevezi magát, joggal: bizonyos értelemben kontinuus a történeti asszírokkal. Az asszír ma is használatos, élő népnév, egy – megítélésem szerint – a nemzetté alakulás felé haladó vagy legalábbis erre törekvő népcsoport neve. Kialakulásának, fennmaradásának története az ókori Kelet évezredeitől máig ível.

Ez majdnem úgy hangzik, mintha a sumer–magyar rokonság mellett állnék ki. Éppen én! De semmiféle hasonlóságról nincs szó. Alább az asszír név tartalmának / jelentésének szerves történeti változásait próbálom leírni: négyezer évet.

A nemzet szót, amelynek mai jelentése természetesen nem terjeszthető ki az ókori Kelet történetére, tudatosan használom címként, vállalva az anakronizmus esetleges vádját. Angolul azonban minden aggály nélkül használni lehet: az angol nyelvű történeti irodalom Asszíriával kapcsolatban is nyugodtan mondja: *the Assyrian nation* stb.

Gondolatmenetemnek öt mozzanata lesz.

- 1) A közösség két legitimációs elvének küzdelme Asszíriában az i. e. 2. évezred elején.
- 2) Idegenek az újasszír birodalomban, a királyi udvartól az egyszerű népig.
- 3) A szír kereszténység mint AsszírIA örököse.
- 4) Róma / a római katolikus egyház törekvései az önálló szír egyház bekebelezésére.
- 5) A mai asszírizmus.

Nemzetről és nemzettudatról szólva Szűcs Jenő 1988-ban tragikusan lezárult, de postumus könyvei révén mégiscsak folytatódó munkásságára hivatkozom. Élete utolsó két évtizedében a magyar történelem kapcsán behatóan foglalkozott a nemzetnek mint történeti képződménynek és a nemzeti tudat történeti kialakulásának elemzésével. Legfontosabb e tárgyú, még 1970-ben lezárt kézírata csak halála után jelent meg (*“Gentilizmus”, a kiadó által adott, tartalmilag erősen leszűkítő címmel: A magyar nemzeti tudat kialakulása, 1992, 1997²*). Vizsgálatai átfogják a népvándorlás kori Nyugat-Európa és a magyar törzsek Etel-közi és honfoglalás kori történelmét, de tanulságosak az általa közelebbről nem vizsgált területeken is: elméleti érvényük van.

Szűcs Jenő szerint a modern nemzeti tudat előzménye a nyugat-európai nemzeteknél a korai középkorban a germán törzsi identitás, amely szemben állt Róma politikai természetű identitásával, és ezt Itáliában az i. sz. első évezred második felében felváltotta. A nyugat-római birodalom bukása után a rómaiak és a germánok elkülönült – más-más: politikai, illetve törzsi elvek szerint szerveződő – társadalmi

helyét lépésről lépésre átvette a település mint társadalomszervezési minta: a gazdasági-társadalmi érdek és életforma szociális rétegződés szerint kialakuló tényleges közössége a kétféle népesség között, *conubium*, “házasság”, összekapcsolódás, függetlenül attól, hogy formálisan érvényben voltak-e exogám tilalmak, vagy nem. Fokozatosan kialakult az a helyzet, amelyben az új királyságok társadalmi szervezetét politikai-katonai értelemben már nem a germán *gens* leszármazási elve határozta meg alapvetően. A középkorban a hatalom felől nézve a nép nem ethnikai kategóriákban felfogott organikus közösség volt, hanem – az ethnikai és népi hovatartozástól függetlenül – a királyság alattvalóinak hol szűkebben, hol tágabban megvont köre. Szűcs Jenő európai forrásanyagban folytatott szerteágazó kutatásai azt bizonyítják, hogy a leszármazás, a közös eredet tudata él ugyan a törzsi társadalmakban, de általában nem a valóság, tényleges vérrokonság emléke, amint a normatív nemzet-fogalom posztulálja: pusztán analógiás fikció. A közös eredet képzetét rendszerint csupán a más módon létrejött területi, politikai, nyelvi vagy kulturális összetartozás alakítja ki, a történelmi tudatra kihatólag.

Az ókori Keleten szemünk előtt, részben az írásbeliség fényében játszódnak le azok a folyamatok, amelyeket olykor még a középkorban is csak következményeikből tudunk rekonstruálni. Szűcs Jenő nemzet-elmélete tipológiai értelemben is tanulságos. Hosszú idősorokban nemcsak egyirányú változások figyelhetők meg. Az asszírok története négy évezreden át világos példáját nyújtja annak, hogy a nemzet egyáltalán nem biológiai képződmény, a nemzetképződés alakulása nem leszármazás. Éppen Asszíriában, az asszíroknál látunk példát a közösség, a nemzet megszerveződésére területi, illetve vallási alapon, illetve a törzsi struktúra gyors territorializációjára. Más kulturális összefüggésekre utalva: csak neveltségesek lehetnek a hivatkozások hunokra, besenyőkre, avarokra; évszázadok múltán a történelmi név önmagában legfeljebb üres burok.

Nagyobb közösségek szerveződésének több, elvben különböző útja lehetséges és ténylegesen ismeretes. Az egyik elemi képlet valóban a leszármazás / vérségi kötelék / rokonság, viszonylag szűk körben; a törzsi szerveződmények családokból jönnek létre, és a család szolgál elemi mintául más módon létrejövő közösségek összetartozásának megfogalmazásához. A leszármazásnak ennyiben, és csak ennyiben van szerepe, még a törzsi társadalmakban is. A másik képlet az együttlakás / közös terület, amelynek alapján területi (territoriális) szervezetek alakulnak ki. Egy harmadik képlet a kultusz / vallás közössége, amelynél a kisebb csoportokat közös áldozati hely / szentély fenntartása (például, *amphiktüonia*) vagy közös *confessio* kapcsolja össze. Ezek a szerveződési elvek azonban a gyakorlatban nagyon hasonló eredményre vezetnek. Rendszerint még a törzsi szervezet is territorializálódik, mint a beduinoknál, sőt, éppen a területi közelség teremti meg, a családszervezet analógiája alapján, a rokonság értelemben csupán fiktív törzsi szervezetet, mint a Mari-i levelek Bin-Jamina, “délieliek” nevű törzse (i. e. XVIII. század) vagy a korai Izráel törzsei esetében.

Az ókori Mezopotámiában élő népeknek nincs eredetmondája, nemhogy a középkori európai népekéhez hasonló, Trójára vagy a népek családfájára (Gen. 10) visszanyúló, de még olyan sem, mint Rómának, amely a várossá szerveződés eredetét magyarázná. A Sumer királylista (i. e. 2000 k.) formulája szerint a királyság az égből – *városba* szállt alá. A város Mezopotámiában ősi és eredeti társadalmi alakulat volt.

Már ott vagyunk Asszíriában, az i. e. második évezred elején.

I

Assur mindenekelőtt a Tigris egyik átkelőhelye, a nyugat–keleti kereskedelmi út fontos állomása. A folyami gázlót ellenőrző sziklaszirt és a rajta kialakult helység neve azonos a város istenének nevével. A város nevét gyakran csak így írják: ASSUR-ISTEN-VÁROS. Az i. e. második évezred második felében, amikor Assur hatalmát a hódítások Észak-Mezopotámia nagy részére kiterjesztették, az ASSUR-ISTEN-ORSZÁG / ASSUR-ISTEN-VÁROSA-ORSZÁG név vált általánossá. Nincs okunk arra, hogy a helység nevét az istenség nevéhez képest másodlagosnak tekintsük, amint ez a szakirodalomban elterjedt: Assur isten nem más, mint a folyami átkelő és a város magját képező szikla hypostasisa. A név etymológiája ismeretlen, nem sumer vagy sémi, de a mitológia Assur istent hegy-istennek tekinti (“az Ebeh / Dzsebel Hamrín ura”). Assur, a város, eredendően territoriális fogalom, az asszírok közössége eleve a territoriális elv alapján szerveződik, Assur isten kultusza ennek a territorialitásnak a ritualizációja.

Egy asszír – alakilag nézve – királyfelirat az i. e. 1700 körüli évekből, a magát archaizáló címmel enszinek nevező Puzur-Szín felirata, élesen szembefordult a territoriális elvvel. Bennünket most érdeklő része (14–29. sor) fordításban így hangzik:

“(…) Amikor őt (ti. Puzur-Szín elődjét, Aszínnumot) Assur isten a szent kezével jogosan eltávolította (a hatalomból), azt a nem jó (művet) (*lá damqam suáti*), amelyen munkálkodott (*qát uppisu*), apjának apja, Samsi-Adad, aki idegen métely (*sibit ahítim*), nem Assur város húsából való (*lá sír URU Assur*), (és) aki Assur város szentélyeit lerombolta: az ő városfalát és palotáját Assur isten, uram parancsára: ezt a palotát, az ő művét, ledöntöttem” stb.

Samsi-Adad Puzur-Szín szavaival “idegen métely”, “nem Assur város húsából való”: a felirat kétszer is kimondja ezt a sajátos kifejezést. A sumerogramma, *uzu = síru*, ‘hús’, átvitt értelemben is használatos, vérrokont jelent: “Nem idegen vagyok, a te húsod és véred vagyok”; “a fivéred vagyok, húsod és véred vagyok” – levelekben olvashatjuk ugyanebben a korban. A Puzur-Szín feliratában használt kifejezés azonban magában áll szövegeinkben: átvitt értelemben szokatlan; a “nem a város húsának fia” annyit jelent, hogy nem Assurból való, nem asszír származású. Puzur-Szín illegitimnek minősíti Samsi-Adad uralkodását és tetteit: azért, mert idegen, mert nem a város leszármazottja. Puzur-Szín Assur város királyára nézve a legitimitási testi / vérségi leszármazás elvét akarta alkalmazni.

I. Samsi-Adad király (ca. 1813–1776), aki Assurt Észak-Mezopotámia meghatározó jelentőségű hatalmává tette, amurrú származású volt. Kétségen kívül idegen. Mindamelllett az Asszír királylistában, amelyet az i. e. második évezred eleje óta egészen az i. e. VIII. század végéig (V. Sulmánu-asarídu, 726–722) folyamatosan vezettek, illetve kiegészítettek, Samsi-Adad szerepel, Puzur-Szín azonban nem.

Az Asszír királylista hivatalos jegyzék lehetett. Samsi-Adadot egészen különös módon illesztették be szövegébe. A Lista, az első szakaszokat kivéve, a nevek mellett mindenütt feltünteti az uralkodási időtartamokat. Az elején azonban három szakaszban három más-más jellegű felsorolást foglal magában. Az első szakasz (17 név) után olvasható megjegyzés (“17 király, sátorlakók”) egyértelművé teszi, hogy ezek a nevek nomád sejkéket jelölnek. A második szakasz genealógiai jegyzék, név és az illető apjának neve, de a sorrend időben fordított, a legutolsó ősötől visszafelé halad, tíz nemzedéken át. A harmadik szakaszban szereplő nevek után az a megjegyzés áll, hogy ennek a hat királynak “az uralkodási ideje nem ismert”. Samsi-Adad az “ősök”

sorrendben legelső, időben legutolsó nevéhez kapcsolódik: Ila-kabkabihoz. A Lista egyik implicit információja az, hogy Assurban az *eponümosz-* (*límu-*) méltóságot, az adott évet egy főhivatalnokról elnevező és így a pontos időszámítást lehetővé tevő rendszert – csak néhány nemzedékkel Samsi-Adad előtt vezették be, valamikor a XIX. században. Samsi-Adad az első és egyetlen, akiről a Lista bővebb életrajzot is ad: “Šamši-Adad, Ila-kabkabi fia Narám-Szín alatt Karduniasba (Babylón) ment. Ibni-Adad évében Samsi-Adad feljött Karduniasból, elfoglalta Ekallátét, és 3 éven át Ekallátében lakott. Atamar-Istar évében Samsi-Adad feljött Ekallátéből, (II.) Erisumot, Narám-Szín fiát letaszította a trónról, és 33 éven át uralkodott.” Samsi-Adad láthatóan erőszakkal szerezte meg Assur trónját. A Királylista királynak (*sarru*) nevez mindenkit, azokat is, akik “sátorban laktak”. Samsi-Adad családi ősei, a második szakaszban szereplő nevek viselői, bizonyára szintén nomád sejkék voltak. Ugyanez áll azokra is, a harmadik szakaszban, akiknek az uralkodási ideje nem ismert. Sőt, a 40 éves uralkodási időket még a következő, negyedik szakasz elején is pusztán kerek számnak kell tekintenünk, amint azok a Bírak könyvében is.

Még különösebbé teszi az Asszír királylistát az, hogy a nomád sejkék felsorolása, közelebről, az első szakasz, részben egybevág vagy legalább hasonlít egy olyan genealógiai lista neveihez, amely az óbabylóni dinasztia királyait sorolja fel. Szumu-abumtól Ammi-szaduqáig (i. e. XIX–XVII. század) az ismert névsort adja, de előtte az Asszír királylistában szereplő nevekhez hasonló “király”-nevek szerepelnek. Különösen árukkodó a Didánu / Ditana név azonossága a két jegyzékben. A Tidnum név már az i. e. XXV. századi lagasi sumer királyfeliratokban nomád törzset jelöl. Ez az első nomád törzsi név, amely Mezopotámiában felbukkan; ékírásos szójegyzékek egyértelműen a mardu / amurrú (nyugati sémi) nomádokkal azonosítják. Az óbabylóni dinasztia tagjai mindvégig amurrú nevet viseltek.

Samsi-Adadnak akkád neve van, ezzel maga alkalmazkodott Assur hagyományaihoz, de másrészt őseit, a szíriai–észak-mezopotámiai térség nomád sejkjeit beillesztette, mint egyébként babylóni királytársai is tették, a helyi uralkodók jegyzékébe. A két királylistában szereplő “ősök”, nomád sejkék, akiknek neve is többnyire jellegzetesen nyugati sémi / amurrú, nagyjából közös nomád amurrú hátteret rajzolnak ki az i. e. XIX–XVIII. században a mezopotámiai városokban hatalomra kerülő dinasztiák mögé. Ezek a dinasztiák rövid idő alatt beilleszkedtek a városi kultúrába, átvették az akkád nyelvet: Uruk királya akkádul írja Babylónba, hogy maguk között amurrú nyelven beszélnek, értsd: egyébként akkádul; ápolták a város hagyományait: Urukban megújították Gilgames kultuszát stb.; mi több, saját nomád őseiket is elfogadtatták mint a város egykori királyait. Samsi-Adad, aki Babylónban, Hammurápi apjának (Szín-muballit) udvarában szocializálódott, Assurban egyáltalán nem mint amurrú sejk viselkedett; a város igazi uralkodójaként: építkezett, szigorúan rendet tartott a nomádok között az Euphratész mentén Terqa térségében, ahonnan maga is származott, és Mariban, ahol egyik fiát a trónra ültette, és levelekben folyamatosan instruálta.

Samsi-Adad halála után néhány éven át idősebb fia uralkodott Assurban, majd anarchia tört ki. A trónt “senki fia” (DUMU *lá mammána*) foglalta el, akit az nem illet meg (*lá DUMU*^{GIS}GU.ZA). Puzur-Szín neve a Királylistán még a trónbitorlóké között sem szerepel.

Puzur-Szín kísérletét, hogy kiiktassa a múltból Samsi-Adadot, az Assur-városi – hadd mondjam így – reakció próbálkozásának kell tartanunk. A város utólag elégtételt adott Samsi-Adadnak Puzur-Színnel szemben. Assurban a történeti hagyomány

elutasította azt a felfogást, amely a városhoz tartozást a “hús”-hoz, leszármazáshoz akarta kötni.

II

Az identitás territoriális elve végighúzódik az asszír történelmen, abban a korban is, amikor Assur már kilépett a városállam keretei közül, és Elő-Ázsia nagyobb részét hatalma alatt tartotta. Népeiségének összetétele az évszázadok folyamán folyamatosan változott, de mindenkit, aki Assur város / isten országában élt, asszírnak tekintettek. Puzur-Szín után soha többé nem vetette fel senki “a város húsa” kérdését.

AsszírIA II. Assur-nászir-apli trónra lépésétől (i. e. 883) Szín-ahhé-eriba haláláig (i. e. 681), két évszázad alatt – a királyfeliratok adatai – szerint a zsákmány- és fogolyszerző hadjáratok színtereiről összesen 1 320 000 embert telepített át az ország belső területeire. Ha a szám, egyfelől, esetleg túlzó is, másfelől, biztosan csak a felnőtteket, esetleg csak a felnőtt férfiakat foglalja magában. Az áttelepítettek tömege számottevően megváltoztatta a lakosság ethnikai és nyelvi összetételét.

Ami az ethnikumot illeti, az új helyzetet leginkább az szemléltetheti, hogy az i. e. IX. századtól kezdve számos név és történet bukkan fel egykorú és későbbi forrásainkban az udvarba kerülő, netán közvetlenül a király környezetébe emelkedő idegenekről.

Az egyik legnagyobb híru asszír uralkodó egy nő volt: Sammu-ramat, görögös nevén Szemiramisz. Nem király, még csak nem is királynő: csupán királyné; a híres asszony ugyanis nem viselt formális méltóságot. A palotahölgy (akk. *szekretu*) annak köszönheti a hírnevét, hogy a *férfi-történelem* egy üres pillanatában, néhai király férje (V. Samsi-Adad) után, majdani király fia (III. Adad-nérári) mellett, i. e. 810 után valami öt éven át az uralkodó szerepét töltötte be. Igaz, ebben az időben Babylón is AsszírIA uralma alatt állt, hírnevének talán ez volt a kristályosodási pontja. Nos, Sammu-ramat neve jól láthatóan nyugati sémi eredetű. A Bibliában egy lévi törzsnek van hasonló neve: *Semiramot*, azaz ‘magas ég’ (I. Krón. 15,18).

Iráqi régészek Nimrúdban, az Északnyugati palota “lakás-szárny”-a (*bitánu*) alatt 1989-ben érintetlen újasszír királysírt tártak fel. Összesen 17 személy maradványai voltak fellelhetők, köztük 6 gyermeké. A felnőttek között volt négy asszír királyné is. Személyüket a sírmellékletek ékírásos feliratai pontosan azonosították. Azt a föld-, illetve palota alatti sír-építményt, amelybe az i. e. IX. században II. Assur-nászir-apli feleségét eltemették, egy évszázad múlva kibontották. A sírkama előszobájában 3 bronz koporsóban más halottakat is elhelyeztek. A lelet-körülményekből megállapítható, hogy a sírkamrát az i. e. VII. század óta, az utolsó temetést követően, többé nem bolygatták. A három fiatalabb királyné maradványait egymás fölé helyezték el, ugyanabban a bronz koporsóban.

Királyné-sírok, Nimrúd:			
Szarkofág		Királyné	Férje
III	Mulisszu-mukannisat-Ninua	II. Assur-nászir-apli	883–859
II	Jaba (^{Ml} <i>ia-ba-a</i> < Jáfá)	III. Tukulti-apil-Esara	745–727
II	Banítu	V. Sulmánu-asarídu	727–722
II	Atalia (^{Ml} <i>a-ta-li-ia</i>)	II. Sarrukín	722–705

Assur-nászir-apli feleségének tiszta akkád neve van: “Mulisszu istennő (Istar), Ninive hódítója”. A későbbi királynék nevei közül az egyik vitathatatlanul héber,

Atalja, igazi jahvista név, a JH bigrammatonnal, az i. e. 840 körüli években így hívták Júda királynőjét is (II. Kir. 11; itt, természetesen, nem róla van szó). Egy másik név pedig nagy valószínűséggel héber: Jáfa, 'szép'. Az asszír feliratok számos alkalommal említik, hogy a meghódított szíriai városok királyi családjához tartozó a nőket az asszír király háremébe vitték. Izráel királya, "a sómroni Menahém" / *Minihimmu Szamerinája* i. e. 744-ben hűségesküt tett III. Tukulti-apil-Esara / *Púl(u)* királynak, néhány év múlva pedig, Púlu 8. évében (i. e. 738/7), önkéntesen adót fizetett Asszíriának (II. Kir. 15,19 skk.). A bibliai történetírás ezt hevesen rosszalotta, de a meghódolás AsszírIA lehengerlő nyugat-elő-ázsiai terjeszkedése idején két évtizednyi haladéket szerzett Izráel önállóságának. A "szép" nevű hölgy esetleg ekkor került Tukulti-apil-Esara háremébe. Atalja pedig, II. Sarrukín felesége, majd Sómron elfoglalásakor (i. e. 721), talán éppen a deportáltak közül.

Az egyik nimrúdi sír mellékletei között egy szkítha aranykancsót is találtak. A melléklet úrnője, az eltemetett királyné személyében az asszír királyi levelezésből és Hérodotoszból (I, 103) ismert Bartua / Prótothüasz / Prótothüész szkítha királynak i. e. 676-ban Assur-ah-iddina udvarába küldött leányát lehet sejteni. A királyi levéltárban fennmaradt Bartua akkád nyelvű levele, amelyben feleséget kér magának Assur-ah-iddinától; a szövetséget vagy szerződést megpecsételő házasság nyilván, mint szokás, kétirányú volt.

Ha Szín-ahhé-eriba király (705–681) arámi feleségét (Naqia), Assur-ah-iddina (681–669) befolyásos anyját is figyelembe vesszük, az asszír dinasztiában, akárcsak az európai uralkodóházakban, igazán nem a "hús" döntötte el az identitást.

De vannak adatok másokról is, alacsonyabb rangú személyekről, akik magasra emelkedtek az asszír udvarban. A bibliai Tóbit könyvében szerepel egy izráeli férfi, bizonyos Tóbit, akit az asszírok "Enemesszarosz" / V. Sulmánu-asaridu király idején vittek fogságba, Szín-ahhé-eriba alatt a király parancsának ellenszegülve rejtette és mentette az üldözött zsidókat, eltemette halottaikat. Assur-ah-iddina alatt veje, Ahiqar lett a király írnoka. Fia révén üzleti kapcsolatokat tartott fenn Médiában, kapcsolatai egészen Ekbatanáig és Ragáig (Rejj / Ray, Iránban, Tehrántól délre) terjedtek, és aránylag nagy összegeket érintettek, ügyfelei között egykori izráeliek is voltak.

Ahiqar neve alatt – mint köztudott – arámi nyelvű bölcs mondások gyűjteménye maradt fenn; mint hasonló esetekben rendszerint, a szerzőség nyilván irodalmi fikció, de tanúsítja a név híres voltát. A gyűjtemény szövegében Ahiqar barátja bizonyos Naboszumiszkun volt, akkádul Nabú-suma-iskun; egy hasonló udvari személyt Szín-ahhé-eriba korából ismerünk. Ahiqar nevét jegyzi egy hellénisztikus kori (i. sz. 165/164) ékírásos katalógus is, Urukából, királyok és írnokok jegyzéke –, ez megadja akkád nevét: "*Aba-Enlil-dari*, akinek neve *ahlamú* (értsd: arámi) nyelven Ahuqar(u)", és közli, hogy Assur-ah-iddina udvari tudósa (*ummánu*) volt. A történet távoli visszhangja, hogy a görög Aiszóposz-regény a babylóni király udvarába vezeti el az épületes mesék hallgató- vagy olvasóját.

Az asszír társadalom ethnikai és nyelvi összetételének megváltozását jelképezi, hogy a palota-domborműveken és falfestményeken, amelyek a király hadjáratait ábrázolják, III. Tukulti-apil-Esara alatt megjelent az arámi írnok. A hadizsákmány regisztrálását rendszerint két írnok végzi. Kalhu / Nimrúdban, III. Tukulti-apil-Esara palotájában, domborművön, Til Barszipban, a tartomány asszír helytartójának palotájában falfestményen az egyik írnok, elől, agyag- vagy viaszostáblára jegyez, a viaszról is majd agyagba teszi át a végleges jegyzéket. A másik írnok pedig, mögötte, helyesebben, mellette, hajlékony bőr-csíkra ír, olyanra, mint amilyenekből a könyv-

tekerceket is összevarrták. Az arámi írásbeliség elterjedt az asszír kancelláriában, de számos arámi jegyzetet találunk ékírásos agyagtáblákon is.

Az áttelepítés durva és kegyetlen eszköz volt, de nem ethnikai megsemmisítés; sem a cél, sem a megvalósulás. Anélkül, hogy mentegetni vagy éppen idealizálni akarnám, meg kell állapítani: az asszír hatóságok nem állítottak akadályt az elhurcoltak beilleszkedése vagy társadalmi felemelkedése elé. A deportáció rendszerint az egész családot érintette, sőt, olykor a falvak, kisvárosok egész lakosságát, s az eredeti társadalmi struktúra némely eleme rendszerint az új helyen is fennmaradhatott. II. Sarrukín egyik hivatalnoka a következő jelentést tette a királynak az arámi foglyokról: “Ami az arámiakat illeti, akikről a király azt mondta: Találjanak feleségeket számukra: sikerült elegendő nőt találnunk, de apáik nem akarják átadni őket, amíg meg nem fizetik értük az árat (ezüstöt). Fizessék meg az árat, és azután feleségül vehetik őket.” Az asszír áttelepítések célja az adott térség benépesítése volt: a király hivatalnokainak gondot kellett fordítaniuk az áttelepítettek életének normalizálására az új helyen.

Ékírásos okmányokban az asszír provinciák területén több nemzedéken át gyakran szerepelnek nyilvánvalóan héber nyelvű személynevek, Például, a trigrammatonnal (JHV / **Jau*), az ékírásos orthográfia szerint: *ia, ia-u, ia-a-u, iu*.

**Izraeli nevek Dúr-Katlimuban
(a Hábúr térségében):**

Ahzijáu	Ahaz-Jáhu
Gaddija	Gedi-Ja
Hazaqijáu	Hizqi-Jáhu
Menaszé	Menassze
Szamejáu	Semá-Ja

Az újasszír birodalom Helsinkiben a közelmúltban összeállított név-mutatója (proszópográfia), több mint 6 000 névvel, nagy számban tartalmaz idegen neveket. Ma már külön nyelvészeti és történeti kutatások tárgya az egyiptomi, izraeli, szíriai, kis-ázsiai, élámi, iráni nevek rendszerezése és etymologizálása. A névtelen idegenek tömege még nagyobb volt. Az áttelepítettek néhány nemzedék alatt rendszerint beolvadtak a térség lakosságába. Ezért tűnt el, a középkori zsidó legendák számára érthetetlenül, Izrael tíz törzse is az asszír “fogság”-ban. Az asszír birodalom nyelvi és ethnikai tarkaságát, a fővárosban és a királyi udvarban, a hadseregben, az igazgatásban, és nyilván vidéken, nem nehéz, későbbi időkből, London vagy New York utcáinak arcbeli változatosságához hasonlítani. Babel tornyának mítosza, amely – esetleges irodalmi előzményei mellett is – valószínűleg az i. e. VIII. századi babylóni *ziqurratu*-építkezéshez kapcsolódik, Mezopotámia ethnikai történetének éppen ezt a korszakát jellemzi.

III

A sémi nyelvtudomány egyik legnagyobbja, Theodor Nöldeke közel másfél évszázaddal ezelőtt (1871) nyelvészeti adatokkal is igazolta, amit már Hérodotosz (VII, 63) tudott, hogy a *Syria* földrajzi név az asszír birodalom hagyatéka: Asszíria nevéből származik. Asszíria neve nemcsak a Szíria változatban élt. A pártus korban Babylóniát is *Ászurisztán*-nak nevezték, a Szászánida korban hol *Ászurisztán*, hol, még a babylóni Talmudban is, *Szúrisztán*. Mikhaél Pszellosz, professzor (*hüpatosz tón*

philosophón) a XI. századi Konstantinápolyban, a kortárs Abbászida dinasztia Iráqját történeti művében mint Asszúriát említi.

Szíria területének nagyobb része az i. e. IX–VII. században Asszíria része volt, lakossága az a népi konglomerátum, amelyet a hódító Asszíria állított elő, később nyelvváltással lett arabba, kultúrájában fenntartotta, bár egyre halványabban, Asszíria építészeti, nyelvi, vallási örökségét. Csak Mezopotámiában és Szíriában építettek keresztény templomokat az ősi mezopotámiai hagyománynak megfelelően: tört tengelyes alaprajzzal (amelynél a kultusz-szobrot / oltárt a bejárattól csak félfordulattal lehet megközelíteni). Az arámi nyelv terjedése már az asszír uralom utolsó évszázadaiban megkezdődött, az i. e. első évezred végére egész Elő-Ázsia arámiul beszélt; jóllehet a térség régi nyelveit sem szorította ki sokáig, két népszerű vallási változata, a keresztény szír és a zsidó (talmudi) arámi, az i. sz. első évezred első felében, az arab hódítás előtt, a római és a Szászánida Elő-Ázsia legelterjedtebb nyelve volt. Az asszír hagyományokat a birodalom eltűnte után főként az arámi nyelv vezette át a kialakuló újabb kultúrákba. Igaz, a babylóni istenekből démonok lettek, amint Jaqúb Szerúgh szír püspök (i. sz. 500 k.) verses műve, a “Beszéd a bálványok ledőléséről” kimerítően mutatja, továbbá keresztény, zsidó és mandeus átok-formulák, ráolvasások stb. is, de Nabú, Nergal, Szín neve közzájön forgott, és Héraklészben is Nergal isteni lényét látták meg Hatrában vagy a Perzsa-öböl kikötőjében, Kharakénében.

Gilgames neve az ókori Kelet irodalmában utoljára az egyik arámi nyelvű holt-tengeri iratban (“Óriások könyve”) bukkan fel (i. e. I. század). A könyv manicheus változata az óriások közé sorolja Gilgamest (GLGMYS) és – egy középperzsa töredékben – Humbaba / Huvavát (HVBBS), a Gilgames-hagyomány két központi alakját. Az i. sz. VIII. század végén Theodor bar Qóni / Qónaj szír nesztorianus egyházi író a Genesis könyvéhez fűzött magyarázó megjegyzései sorában azt mondja, hogy a vízözön utáni idők egyik királya *Ganmagosz / Ginamgúsz* volt, és Ábrahám az ő idejében született a káldeus Ur városában.

Az asszír történelemre utaló elemekből a szír kereszténységben, a népi vagy naiv szerzetesi hagyományban sajátos eredetmondák szövődtek. Ninosz / Ninüasz alakja körül magában Mezopotámiában (ezeket antik szerzők tartották fenn); Szemiramisz / Sámiram körül az örményeknél is (Movsze Khorenaci); II. Nabú-kudurri-uszur / Nebúkhadrekar és Nabú-naid / Nabúnaj körül a mezopotámiai zsidóknál (a qumráni Nabúnaj imája, Dániel könyve), Iránban (Kaj Káusz Firdauszi *Sáh-náme*-jében), I. Gótarszész párthus király körül szintén Iránban (*Sáh-náme: Godarz* király hőstettei) stb.

A szír kereszténységben, amelyet az ókorban vallási nemzetnek / vallás-nemzetnek mondhatunk, Asszíria mint saját múltjuk élt mindig is, a jakobita – nesztorianus választóvonalától szinte függetlenül. Egy szír szerzetesi legendát idézek az i. sz. IV. századi római–perzsa háború idejéből. Megértéséhez tudni kell, hogy Iulianus római császár (361–363) a kereszténység ellensége volt, Elő-Ázsiában a szír keresztények hadjáratának (i. sz. 363) hírére a hegyekbe menekültek, de ellenfele, II. Sáhpuhr Szászánida király (309–379) is üldözte a keresztényeket.

A “lovagok” az egész birodalomban felolvasták a császár rendeletét, amely minden keresztényt arra kötelezett, hogy tagadja meg Jézus Krisztust, és mutasson be áldozatot a pogány isteneknek. Szanhérib király, akinek leánya, Szára makacs kiütéses betegségben szenvedett, hallotta a magas hegyekben rejtőző Mar Mattaj csodás gyógyításainak hírét. A szerzetesek nem árulták el követőinek, a szent hol tartózkodik.

Behnám, a király fia, egyszer vadászaton a hegy lábánál találta magát, angyalok vitték fel a szenthez, és sikerült rávennie őt, hogy menjen el vele Ászórba (Assur). Mar Mattaj engedett neki, és a királyi palotában Behnámot is, nővérét is megkeresztelte. Szára meggyógyult, és Szanhérib örömeiben ünnepséget rendezett, de amikor látta, hogy gyermekei nem áldoznak az isteneknek, és megtudta makacosságuk okát, hirtelen indulatában kivégeztette mindkettejüket. Néhány nap múlva ő is megbetegedett. Egy angyal elárulta a feleségének, hogy csak akkor gyógyulhat meg, ha azon a helyen, ahol gyermekeit megölette, ő maga is megkeresztelkedik. A király így tett, és meggyógyulván, hálából monostort épített Mar Mattajnak és szerzetes társainak.

A sokfelől ismert motívumokból szőtt legenda Iulianus császár keleti hadjáratához kapcsolódik. Behnám ebben az időben szenvedett mártírhalált. A szír keresztény legendákban II. Sáhpuhr királyt gyakran nevezik Szanhéribnek. Szín-ahh-eriba neve a szír legendákban azt jelzi, hogy a szír keresztények az egykori asszírok utódainak: asszíroknak tekintették magukat.

A Deir Mar Mattaj Irák legrégebb – és majd évszázadokon át legjelentősebb – hegyi monostora Mószultól északkeletre, a Dzsebel Maqlúb hegyei között, Dur-Sarrukín / Khorszábad (II. Sarrukín király fővárosa) közelében. Az egykor igen népes, és még a közelmúltban is lakott monostor apátja i. sz. 484-ben felvette az “Áthur / Ászór (Assur / Asszíria) és a ninivei síkság püspöke” címet.

Az utolsó keltezett ékírásos szöveg, asztronómiai napló, mint ismeretes, az i. sz. 75. évből való. Biztosnak tekinthetjük azonban, hogy a babylóni templomokban még a Szászánida kor elején is másoltak vagy legalább őriztek ékírásos szövegeket. Ezzel párhuzamosan különböző szórványos próbálkozások történtek az akkád nyelv rögzítésére görög betűkkel. Biztos bizonyítékunk az ékírás feledésbe merülésére azonban csak sokkal későbből van.

A Tel-Mahré-i Dionüsziosz IX. századi jakobita patriarcha leír egy – ebben az összefüggésben még nem tárgyalt – esetet az arab uralom első éveiből (i. sz. 648/649). Az Euphratész középső szakaszánál, Szerúgh (Batnae) közelében, Észak-Mezopotámiában (ma: Délkelet-Törökország), egy községben – mondja – “kő lapocska” került elő a földből, rajta 13 “hasáb” felirat “méd írással”, alatta kis bronz üst, benne kicsiny bronz szobor, emberi alak. Nyilvánvaló, hogy a lelet az i. e. harmadik évezred vége óta szokásos építkezési alapító letét és az ezt kísérő királyfelirat lehetett, a helyszínt tekintve alkalmasint ékírással. Több építkező királynak ismerjük a szobrocskáját sumer felirattal az i. e. harmadik évezred utolsó századaiból. Tis-atal, Urkes királya (*endan*) (i. e. XXII/XXI. század) a mezopotámiai agyagtáblákat formázó mészkő táblácskán hurri nyelvű felirattal jelölte meg építkezését (Nergal-templom), a táblácskát bronz oroszlán tartja mellső lábával. Ez a legkorábbi hurri felirat. Az oroszlán testén, nyomokból ítélve, ugyanaz a felirat állt, mint a mészkő táblán.

Az arabok, akik Tel Mahré-i Dionüsziosz szobrát megtalálták, meg voltak győződve arról, hogy az alak hatvanezer démont tud kiszabadítani; a kis *eidolon* fölött különféle ráolvasó formulákat mondtak, és a démonokat varázsigéikkel a közeli monostorba üzték, azok ott gúnyolni kezdték a keresztény egyház jeleseit a falon függő képeit. Péter: “buta halász”, Pál: “nyúzott fejű”, Tamás: “féltökű”, Efrém: “ránkos, csupasz állú”, János (a monostor alapítója): “torzonborz szakállú” stb. A gúnyos megjegyzésektől a szerzetesek mind eszüket veszítették, és a folyóba vetették magukat.

IV

Nem pusztán a mezopotámiai – vagy közelebről, asszír – kultúra továbbéléséről beszélünk: ennek népi hordozó közegéről. Az asszír–szír történet a Deir Mar Mattaj monostor apátja után is folytatódott – folytatódik.

A Szászánida birodalomban a kereszténység területi keretei átrendeződtek nyelvi–vallásivá, Róma, illetve / Bizánc és Irán szembenállása megszilárdította a teológiai véleménykülönbségekből kifejlődött ellentéteket a szír kereszténységen belül is. A görög “orthodox” és a latin (római) egyház szakítása (a nagy *schisma*) (1054) azonban a szír egyházakat közvetlenül nem érintette.

A XV. században a Bizáncot – és Európát – közvetlen közletről fenyegető Oszmán török terjeszkedés IV. Jenő pápát (1431–1447) arra készítette, hogy a Firenzébe összehívott zsinaton (1439–1442) tárgyalásokat folytasson a keleti (görög) kereszténység képviselőivel a négyszáz évvel azelőtt kettészakadt egyház egyesítéséről. A római pápa a keresztény egységet, persze, mint az epheszoszi zsinat (i. sz. 449) Leo pápája óta mindig, csak a saját egyházfősége alatt tudta elképzelni. Magasra szárnyaló elképzeléseiben be akarta vonni ebbe az egységbe a keleti keresztény egyházakat is. A tervezett egység első lépése a firenzei *unio* megkötése volt Róma (IV. Jenő) és Konstantinápoly (VIII. János császár) között. A zsinat résztvevői elfogadták, hogy Róma püspöke, a pápa lesz az egész keresztény egyház feje. Az egyezményhez csatlakozott az orosz egyház, az örmény egyház egy része, a koptok, a szír jakobiták és nesztorianusok kisebb csoportjai stb. (1439). Az egység azonban röviddel a zsinat bezárása után felbomlott, az egyesülés további lépéseit megakadályozta az Oszmán török hódítás. A zsinati határozatot aláíró keletiek közül többen Rómába emigráltak, köztük volt Ióánnész Bészarion, akinek jelentős szerepe volt a görög kéziratok megmentésében, Bizáncot elfoglalták a törökök (1453), az orosz és a keleti egyházak szakítottak Rómával, már csak azért is, mert közéjük állt, földrajzi értelemben, az Oszmán birodalom.

A pápaság most már nem adta fel terjeszkedő törekvéseit. Eszközei a szerzetesrendi missziók voltak, ferencesek, domonkosok. Elsőnek III. Gyula pápa (1549–1555) küldte a ferences rendet a Közel-Keletre, Mószulba. A térítő missziók arra törekedtek, hogy a keleti keresztény egyházak egyik vagy másik kisebbségi csoportjának megnyerésével, szakadár csoportok lehasításával kiterjesszék Róma befolyását. Működésük nyomán több szakadás is bekövetkezett a nesztorianus és jakobita egyházakban. A hagyománybeli különbségek felszámolása többnyire csak oly módon sikerült, hogy mindkét részről pusztán félreértéseként kezelték őket: a dogmatikai ellentmondásokat liturgikus változatoknak, a latin és a görög vagy szír nyelvi formulák tartalmi ellentmondásait nagyvonalúan fordítási eltéréseknek minősítették. A lényeg a Róma püspökének helyzetét meghatározó tan és a római szertartások átvétele volt.

A ciprusi maroniták és nesztorianusok még IV. Jenő alatt csatlakoztak Rómához; a pápa a “káldeus” nevet adta nekik (1445), a szó azonban ebben az összefüggésben és ebben a korban egyszerűen ennyit jelentett: arámi / szír nyelvű. Káldeusnak nevezték Európában a Biblia arámi fordítása, a Targumok nyelvét is. A mezopotámiai nesztorianus egyházszakadást a Rabban Hormizd monostor (Alqós, Észak-Iráq) elöljárói méltóságának (“babylóni” patriarcha) betöltése körüli viszály váltotta ki. VII. Mar Simún (bar Mama) halála után az elhunyt elődjének unokaöccse, VIII. Mar Simún Dinkha (1552–1558) ellen, akit nagybátyja – a szokásoknak megfelelően – felruházott a metropolita méltósággal, és akit annak halála után sietve megválasztottak

patriarchának: VIII. Mar Simún ellen fellázadt a monostor egyik szerzetese (*rabban*), Mar Juhanan (Johannes) / Hanna Szulaqa (de-bét Ballo), és néhány társa őt, a lázadót választotta meg apátnak, a legitimitás hangsúlyozása végett Mar Simún Juhanan Szulaqa néven. Azt az egyházi akadályt azonban, hogy a papi szentséget csak magasabb rangú egyházi személy szolgáltathatja ki, VII. Mar Simún patriarcha halála után nem tudták elhárítani. A Mószulba éppen abban az időben megérkező ferencesek készségesen felajánlották segítségüket: Szulaqa mellé álltak, és elküldték Jeruzsálembe, majd onnan Rómába. Ott maga III. Gyula pápa fogadta, és átadta neki a palliumot, római katolikus méltósága (!) jelvényét. A pápa kinevezte az “egyesült” (*uniata*, ti. *ecclesia*) “káldeus” egyház patriarchájának, és “az asszír nemzet / Mószul és Áthur (Assur) patriarchája” címet adta neki (1553). Rómából – biztonság kedvéért, megingását elhárítandó – két dominikánus szerzetes kíséret / tanácsadót is kapott maga mellé. VIII. Mar Simún Juhanan Szulaqa néven uralkodott (1553–1555). Az 1553. évben két VIII. Simún patriarcha volt: az önálló nesztoriánus (Mar Simún Dinkha) és az *uniata* (Mar Simún Juhanan Szulaqa). Ezzel kezdődött Mezopotámiában a nesztoriánusok pápai felmorzsolása. Szulaqát nem sokkal visszaérkezése után az amadijai pasa, állítólag nesztoriánus ellenfelei kérésére, lefogatta és két évnyi fogság után megölette (1555). Utódai valamennyien a Mar Simún nevet viselték, és nemzeti elnevezésükben, a ciprusiak mintájára, megelégedtek a *káldeus* szóval.

A nesztoriánusok akkor még önállónak megmaradó ága megtartotta az “asszír” nevet. Patriarcháik, akik VIII. Mar Simún Dinkha irányzatát követték, de a szakadár uniatáktól való megkülönböztetés végett mind a Mar Élijja nevet vették fel, egy idő után úgy próbálták elgáncsolni a vetélytárs irányzatot, hogy maguk is kapcsolatot kerestek Rómával (1607).

Ezzel sajtószerű helycsere történt. Időközben ugyanis az *uniata* “káldeus” patriarchák megfélemedtek az unióról. XIII. Mar Simún patriarcha (1662–1700) hívei egy részével 1675-ben formálisan is elszakadt Rómától, és egyházát ismét “asszír”-nak kezdte nevezni. Híveivel együtt áttelepült az Urmia-tó térségébe; közösségük egy része Törökország keleti peremén, a Hakkari-hegységben élt; innen kapták másik nevüket: “hegyi nesztoriánusok” / “hegylakó asszírok” (perzsa *dzselu*). A XVIII. század végén a patriarcha Asszíriába helyezte vissza a székhelyét, ezúttal Mószultól északra.

Az “asszír” egyház megőrizte Rómától való függetlenségét, ellenben szüntelen támadásoknak volt kitéve a környező török, arab és perzsa muszlim lakosság részéről. A XIX. század második harmadában a keresztény misszionáriusok megjelentek Urmiaiban is (1834), ők létesítették az első nesztoriánus elemi iskolákat, de tevékenységük nem vezetett érdemlegesebb áttérésekhez. Sajátos nesztoriánus szír felvilágosodás kezdődött, mint Európában a zsidó *haszkala*. A szír nyelv iránti tudományos érdeklődés az Urmia környékén használt keleti nyelvjárásra (keleti újszír) összpontosult. Ugyanezen a hullámon sarjadt ki az “asszír” nemzettudat.

Mar Élijja utódai, az egy ideig magukat “asszír”-nak nevező patriarchák korábbi közeledésük után rövid időre megszakították kapcsolataikat Rómával (1692), végül azonban XII. Mar Élijja Dinkha patriarcha (1722–1778) a mószulunióban (1771) elfogadta a nikai hitvallás (i. sz. 325) és a IV., khalkédoni egyetemes zsinat (i. sz. 451) minden tételét, és elkötelezte magát a Rómával való szoros együttműködés mellett. Egyháza most már a “káldeus” nevet kezdte használni. Az unió létrejötte után Róma felállította Mószulban az egyesült szír-káldeus katolikoszi széket. A katolikus egyháztörténet ezt tekinti a ma is fennálló szír katolikus (“káldeus”) egyház

kezdetének. A “káldeus” egyház a nesztoriánusok Rómához csatlakozó (*uniata*) irányzatának tekinthető.

A XVII. században megjelent a nesztoriánusok egy további *uniata* ága is: I. Mar Júszuf volt diyarbakiri patriarchát a mószi kapucinus (ferences) szerzetesek – védelmet ígérve neki – megnyerték Rómának (1672), és XI. Ince pápa (1676–1689) “a káldeusok patriarchája”, “Babylón érseke” címet adományozta neki (1681). Ő és utódai – valamennyien a Mar Júszuf névvel – Amida / Diyarbakirban éltek. Szervezetük 1827-ig maradt fenn, akkor a mószi “káldeus” patriarchátushoz csatlakoztak.

A XVIII. század végén a Közel-Kelet muszlim világában a nesztoriánusok jelentős tényezőnek számítottak. Három irányzatuk, három patriarchájuk volt: az “asszír”, élén a mindenkori Mar Simún Urmiában, illetve később egy Mószi közeli faluban, a nesztoriánusok önálló ágának feje; továbbá a két Rómához csatlakozó (*uniata*) egyház: a “káldeus”, ennek a mindenkori Mar Élijja patriarcha Mószulban; és a velük való egyesülésig a szintén “káldeus”, a mindenkori Mar Júszuf patriarcha Amida / Diyarbakirban.

Az *uniata* “káldeus” egyházban XII. Mar Élijja Dinkha unokaöccse, Mar Juhanan Hormizd megkapta a “babylóni patriarcha” címet (1830 k.), széket áttette a Rabban Hormizd monostorba. Alatta, de a XIX. század folyamán később is, a “káldeus” egyháznak több konfliktusa támadt Rómával, patriarcháját az I. vatikáni zsinaton (1869–1870) IX. Pius pápa kiközösítette, végleges szakításra azonban nem került sor, és még a zsinat folyamán elsimitották a főbb ellentéteket.

Az Irák Köztársaság kikiáltása (1958) után, VII. Mar Júszuf Ghanima patriarcha (1947–1958) alatt, a “káldeus” egyház központját áthelyezték Baghdádba. Irák fővárosa lett az “egyesült” szír–káldeus / katolikus “káldeus” egyháznak is a központja. A “káldeus” egyház ettől kezdve ugyanazt a helyet foglalta el az ország életében, mint egykor a nesztoriánusok a Szászánida birodalomban; szellemében erősen arabossá vált. A “Babylón patriarchája / érseke” cím a Baghdádban székelő “káldeus” katolikus főpapot illeti meg. Az elnevezés alapja, mint kezdettől fogva, a Babylón = (Szeleukeia = Ktésziphón =) Baghdád jelképes azonosítás. Ehhez az egyházhhoz tartozik Szaddám Huszejn egyik egykori főembere, Táriq Aziz volt miniszterelnök-helyettes, aki 2003 elején II. János-Pál pápa közbenjárását kérte az Irák elleni háború megakadályozásáért, azaz meg akarta szerezni – és meg is kapta – a pápa támogatását rezsimjük számára; a keleti egyház egyik magas állami rangot viselő tagjának vatikáni látogatását a néhai pápa nyilván mint a gyermeki alázat kifejezését nyájasan fogadta.

Az “asszír” egyház – a függetlenségükhöz és hitvallásukhoz üldöztetések (arabok) és újabb csábítások (Róma) ellenére XIII. Mar Simún Dinkha óta ragaszkodó iráqi nesztoriánusok – jeles patriarchája, XXIII. Mar Isaj Simún (1908–1975), akit az első világháború után 11 éves korában szenteltek püspökké (1920), az asszírok üldöztetései elől menekülni kényszerült Iráqból (1933), és az Egyesült Államokban (Chicago) állította fel a független “asszír” patriarchátust (1940). Az 1960-as évek elején San Franciscóba tette át székhelyét. A patriarcha széke azóta is be van töltve, Iráqbán helytartója van, metropolita / patriarchai legatus címmel, több püspökség tartozik alája. A keresztény egyházak nacionalizálása jegyében Iráqbán az úgynevezett júniusi forradalom (1968) után, amikor a Baath párt hatalomra került, Iránban ennek hatása alatt nem sokkal később megszervezték az önálló “asszír” patriarchától elszakadó, ellenben az ország kormánya iránt hűséges patriarchátusokat.

A szír kereszténység tényleges központja, eszmei fővárosa, az egymás ellen folytatott harcok, Róma csábításai és térítései, a más nagyvárosokba vagy kolostorokba telepített patriarchai székhelyek ellenére, évszázadokon át minden irányzat számára Mószul maradt. Jónás próféta Ninivéjének egyik forgalmas utcájában egymás közelében állnak a nesztoriánus “asszír”, nesztoriánus “káldeus”, jakobita és római katolikus templomok.

V

Az “asszír” elnevezést szélesebb körben anglikán misszionáriusok terjesztették el a XIX. században, hogy mellőzhessék a már akkoriban sokak által pejoratívnak tekintett nesztoriánus nevet. Törökországban a XIX/XX. század fordulója táján, és majd az 1915-ben (“a kereszt éve”) fellángoló üldöztetések nemcsak az örményeket: a keleti szír / asszír keresztényeket is érintették. Az első világháború után Iránból (az Urmia-tó térségéből) és Iráqból (Kurdisztán) menekülésre – emigrációba – kényszerült az “asszír” lakosság jelentős része. A fiatal XXIII. Mar Isaj Simún is híveit követte a tengeren túlra. Viktor Sklovszkij neves szovjet irodalomtudós visszaemlékezéseiben (*Szentimentális utazás*, 1923, magyarul: 1964) bizonyos élvezettel ecseteli, hogy 1918-ban Északnyugat-Iránban és Iráqi-Kurdisztánban lovas vöröskatonák, perzsák, kurdok ütötték-vágták az asszírokat (a magyar fordításban: *ajszorok*), könyvének hősei is. A közel-keleti asszír-ellenes pogromokat a Népszövetség éveken át napirenden tartotta.

Iráqban Szaddám Huszejn diktaturájának kibontakozása, Iránban Khomeini *ajatollah* hatalomra kerülése után az elvándorlás újabb és újabb hullámai indultak meg Ausztria, Németország, Skandinávia, az Egyesült Államok, Kanada felé, még Ausztráliába is. A diaszporában az “asszír” / *ajszori* / *áthorája* elnevezésben – ahogyan ez korábban a zsidókkal és örményekkel történt – a vallási összetartozás az 1980-as években lassan ethnikai tartalommal töltődött fel.

Az *ajszori* / “asszír” népcsoport, amely lazán kapcsolódik az önálló asszír (nesztoriánus) egyházhoz, 1991 óta tagja az *Unrepresented Nations and Peoples Organisation* (UNPO) elnevezésű (*Tartu Coordination Office*) szervezetnek. A gyakorlatban azonban az *ajszorikat* sokáig iráni stb. menekülteknek tekintették. Az élő asszíroknak előnyére vált, hogy bár nagy többségük Iráq területén él(t), ami a saját maguk használta nevet illeti, nem kötődnek kizárólagosan egyetlen modern államnévhez sem.

Ma a vallási–nyelvi–ethnikai csoport tagjai mint asszír népet vagy nemzetet határozzák meg önmagukat. Az asszír nemzeti törekvés, *áthorajuta*, mozgalommá nőtt. Nemzetközi méretekben szerveződő szolidaritás, hírlevél, újság, elektronikus nyilvánosság, tudományos központ, sőt, az ékírás és assziriológia bizonyos elemi ismeretét is magában foglaló konstruált nemzet-tudat. Iskolákat tartanak fenn, a nyelvtan, helyesírás modernizációját szorgalmazzák, az urmiai nyelvjárás alapján művelt / irodalmi nyelvet próbálnak kialakítani, változatos eszközökkel próbálják összefogni a távol eső helyekre szétszóródott közösséget, részt vesznek a tudományos rendezvényeken, nemcsak mint adatközlők: előadókként is. Annyi esélyük a szír nyelv fölélesztésére bizonyára nincs, mint az élő latin mozgalomnak, de legalább azt tudatosítják a világban, hogy a Közel-Kelet nem homogén arab és iszlám tenger, amely mindent maga alá temethet. A csoportok, nyelvi és vallási közösségek valamelyest ethnicizálódtak. A mai “asszír” közösség (*savtaputa*) diaszpóra-nemzet, mint kétezer éven át a zsidó diaszpóra volt: igazi anyaország nélkül. Figyelemre

méltó, hogy Amerikában a számos ethnikai csoport közül leginkább a zsidókhoz – a viszonylag zárt közösségben élő haszid zsidókhoz – és az ugyancsak szorosan összetartó iráji mandeusokhoz kerültek közel.

Az “asszír” szolidaritás és nemzettudat a közelmúltban lassan átszivárgott a szír nyelvű kereszténység minden diaszpora- vagy emigrációs csoportjára. Őt szír egyház: a nesztoriánusok keleti szír orthodox (“asszír”) és keleti szír katolikus (“káldeus”) egyháza, a jakobiták nyugati szír orthodox és nyugati szír katolikus egyháza, valamint a maronita egyház rendszeres tanácskozásokat folytat egymással az egység vagy közeledés theologiai és liturgikus alapjainak megteremtése céljából, de a kulturális és politikai integráció ennél élénkebb, és szélesebb körben hat. Az asszír név a XX. század végén új tartalmat kapott.

Szemlénk nem az *ügyvel* foglalkozott, hanem a történeti *jelenséggel*. Befejezésül egy-két szót azért az ügyről is.

Az asszírok tulajdonképpen most szerveződnek: vallásból / vallás-nemzetből néppé, ha visszafogottan fogalmazunk: néhány százezer főből álló, veszélyeztetett népcsoporttá. Szolidaritásuk azonban átnyúlik a Közel-Kelet mai politikai határain: a Törökországból, Iráqból, Iránból elszármazottak mint közösség lépnek fel. Közös második nyelvük a keleti arámi / szír. Nem idegen tőlük a jól ismert naiv, nosztalgikus historizálás: hivatkoznak az ókori Keletre, amelyet, persze, többségük legfeljebb az amerikai–európai tudományos ismeretterjesztés szintjén ismer. De a jelenben élnek. Kialakulóban lévő értelmiségük küzd az asszimiláció ellen. Törekvéseik megvalósulása attól függ, sikerül-e a diaszpora-szervezetet territorialitássá átalakítani. Erre nézve remény csak Iráq és a Közel-Kelet demokratikus modernizációjához fűzhető.